

การตีความสังฆารธรรมด้วยภาษาบาลีเพื่อขจัดความขัดแย้ง
THE PALI INTERPRETATION OF SAṅKHĀRA-DHAMMA FOR RESOLVING
CONFLICTS

พระมหาดวงรัตน์ จตฺรตโน*

บทคัดย่อ

บทความทางวิชาการครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาวิเคราะห์การตีความสังฆารธรรมด้วยภาษาบาลีและสภาวะธรรมแห่งสังฆารธรรม ว่าสังฆารธรรมมีกระบวนการขัดแย้งในตนเองและสังคมน้อย่างไร 2) เพื่อเสนอพุทธวิธีขจัดความขัดแย้งภายในตนเองและสังคม

ผลการศึกษาค้นคว้าพบว่าคำว่า “สังฆาร” ประกอบด้วย ส เป็นอุปสรรค บทหน้า ลงในความหมายว่า ร่วมกัน + กร ธาตุในความกระทำ เปลี่ยน กร เป็น ขระ + ณ ปัจจัย ลงมาแล้วลบทิ้งและมีอำนาจทำให้สระสั้นให้ยาว คือ ทำ ขร เป็น ขาร สำเร็จรูปเป็น สังฆาร แปลว่า ธรรมชาติที่ทำงานร่วมกัน โดสภาวะธรรม หมายถึง รูปนาม ชั้น 5 (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ที่ทำงานร่วมกัน เมื่อทำงานร่วมกันจึงนำไปสู่ความขัดแย้งในตัว รวมเรียกว่าสังฆารทุกข์ที่สุดนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างคนกับคนและคนกับสังคม พระพุทธองค์จึงตรัสวิธีในการขจัดความขัดแย้งด้วยปัญญา และหลักธรรมในโอวาทปาฏิโมกข์ รวมพุทธวิธีเพื่อขจัดความขัดแย้งในสังฆารธรรมทั้งหมด 12 ประกอบด้วยภายใน 4 ได้แก่ (1) สัพพปาปสฺส อกรรม (2) กุสลสฺสุปสมฺปทา (3) สจิตฺตปริโยทปนํ (4) อธิจิตฺเต จ และพุทธวิธีขจัดความขัดแย้งสังฆารธรรมของสังคมด้วยวิธีการ 8 ดังนี้ (1) ขนดี (2) ดีดึกขา (3) ปรี วิเทศยนโต (4) อนุปวาโท (5) อนุปฆาโต (6) สัมโร (7) มตตถญฺดา จ ภาตตสมิ (8) ปนตถจ สยาสนํ

คำสำคัญ : การตีความ, สังฆารธรรม, ขจัดความขัดแย้ง

ABSTRACT

*ประจำสาขาวิชาภาษาบาลี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ วิทยาเขตเชียงใหม่

The purposes of academic paper were: 1) to study and analyze the Pali interpretation of Sankhāra-dhamma (compounded things) and natural conditions that are controversial in themselves and society, and 2) to propose the Buddhist ways for resolving internal and social conflicts. The results were found that:

The term of ‘Sankhāra’ is of the *Sam* prefix, meaning ‘together’ and the *Kara* root implying doing. *Kara* can be *Khara*, and the *ṇ* suffix can be put and changed as *Khāra*, finally being Sankhāra. Sankhāra, a term figuring prominently in Buddhism, means ‘that which has been put together’, that is, Pañca-khandha (five aggregates: corporeality, feeling, perception, mental formations, and consciousness). Since all of them work together, thus leading to a conflict, being called Sankhāra-dukkha. Eventually they lead to the conflicts between people and people, and the people and the society. The Buddha used Paññā (wisdom) to eliminate the conflicts by ways of taking Buddha-dhamma of Ovādapāṭimokha (the Principal Teaching). Here, the 12 Buddhist ways for resolving internal and social conflicts can be mentioned. The internal conflicts can be solved by: 1) Sabbapāpassa akaraṇaṃ (*not to do any evil*), 2) Kusalassūpasampadā (to cultivate good), 3) Sacittapariyodapanam (to purify the mind) and 4) Adhicitta ca (to devote oneself to higher concentration). Last, the social conflicts can be resolved by: 1) Khantī (patience), 2) Titikkhā (forbearance), 3) Paraṃ vihetṭhayanto (not to do harm others), 4) Anūpavādo (not to revile), 5) Anūpaghāto (not to do any harm), 6) Saṃvaro (restraint), 7) Mattaññutā ca Bhattassamiṃ (to be moderate in taking food) and 8) Pantanca sayāsanam (to dwell in a secluded place).

Keywords: The Interpretation, Sankhāra-dhamma (compounded things), Resolving Conflicts

1. บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

คำว่า “โลก” ในทางพระพุทธศาสนาหมายถึง 3 ประเภทคือ 1. สังขารโลก 2. สัตว์โลก 3. โลกาสโลก (วิ.มหา. (ไทย) 1/2/2) สัตว์ทั้งหลายเกิดและมีรูปนามชั้น 5 การเกิดอยู่ในโลกไม่ว่าจะเป็นทุกตัญญู 4 คือ นรก เปรต อสุรกาย เดรัจฉาน จนถึงสุดตัญญูมีมนุษย์ เทวดาเป็นต้น เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่าเป็นภูมิที่เต็มไปด้วยความทุกข์ รวมถึงการเกิดเป็นสัตว์ที่อยู่ในโลกทั้ง 3 คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ รวมเรียกว่า “โลก” สัตว์ที่ยังไม่เข้าถึงพระนิพพานก็ต้องวนเวียนเกิดอยู่ในโลกทั้ง 3 หาที่สุดไม่พบ ในทัศนะทางพระพุทธศาสนาเถรวาท การเกิดแล้วเกิดอีก ไม่ว่าจะเกิดเป็นภพภูมิไหนก็ตาม วนเวียนอยู่อย่างนี้จึงมีแต่โทษมีพิษร้ายแรงเหมือนกันหมด จึงเรียกว่า วัฏฏสงสารที่เป็นยาพิษ (ขุ.อติ (ไทย) 25/38/386) การเกิดภพภูมิไหนก็ตามพระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นทุกข์ทั้งสิ้น ดังที่ตรัสไว้ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย ทุกขอริยสัจ คือ แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม้ความเจ็บก็เป็นทุกข์ แม้ความตายก็เป็นทุกข์ ความประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความไม่ได้สิ่งที่ปรารถนาเป็นทุกข์ โดยย่ออุปาทานชั้น 5 ก็เป็นทุกข์” (ส.มหา.(ไทย) 19/1081/593) พระองค์สรุปว่า “การมีชั้นล้วนแล้วแต่เป็นทุกข์ทั้งสิ้น พระมหาบรมโพธิสัตว์เจ้าทรงเห็นว่า ภพเป็นแดนเกิดแห่งกองทุกข์” (พระพุทธบริษัทเถระ, 2552) トラบที่สรรพสัตว์ยังเกิดอยู่ต้องตกอยู่สภาพภายใต้อำนาจครอบงำแห่งทุกข์ สิ่งที่ตกภายใต้อำนาจแห่งความเป็นทุกข์ก็คือสังขาร แม้ประเพณีวัฒนธรรมไทย ขณะคนมีความทุกข์สังคมไทยทุกข์ภาคมักจะไปสวดบวงสรวงตาย หรือตอนสวดงานคนตายก่อนจะทำมาบปกิจ พระสงฆ์ก็จะไปสวดหน้าศพด้วยการพิจารณาสังขารด้วยพระบาลีว่า

อนิจจา วต สงขารา	อุปาทาหวยธมมิโน
อุปปชชิตวา นิรุชฌนติ	เตส วูปสโม สุโข
(ที.มหา. (บาลี) 10/272/171)	

เป็นที่เข้าใจกันว่า พระบาลีนี้เป็นสิ่งที่ประเสริฐ แก้อัปมงคลในชีวิต ก่อให้เกิดความสงบสุขแห่งชีวิตต่อไป อันนี้เป็นความแก่ความเชื่อของสังคมไทยส่วนใหญ่ ความจริงเป็นเช่นไร ยังไม่มีใครพิสูจน์ความเชื่อนี้ได้ ผู้เขียนจักอธิบายต่อไป ถ้าไปศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาตลอดเวลาที่อุบัติขึ้นของพระองค์ตรัสรู้และสอนอยู่ 2 เรื่อง คือ (1)สังขารธรรมหรือสังขตธรรม (2) วิสังขารหรืออสังขตธรรม ดังพระสุตติเถระได้ตั้งรูปวิเคราะห์ความเป็นพระพุทธเจ้าด้วยบาลีว่า **อปริมิตกบโปจิตปารมิตสสมญตาย ปลายาย สพเพ สัขตาสัขตธมเม อพุขมิ พุขมติ พุขมิสสติ พุโพ** ผู้ที่ได้ตรัสรู้แล้ว กำล้างตรัสรู้ และจักตรัสรู้สังขตธรรมและอสังขตธรรมทั้งปวง ด้วยพระปัญญาที่อบรมสะสมบารมีมานับไม่ถ้วน ชื่อว่า พุทธะ (สุตติเถระ, 2535). และได้้นำสังขารธรรมอันเป็นทุกข์มาสอน เปิดเผยให้เวไนยสัตว์ได้ทราบด้วยพระบาลีว่า “อุปปาทา วา ภิกขเว ตถาคทาน อนุปปาทา วา

ตลาคทาน จิตาว สา ธาตุ ธรรมภูจิตตา ธรรมนิยามตา สัพเพ สงขารา อนิจจาติ ต ตลาคโต อภิสม พุขมติ อภิสเมติ อภิสมพุขมิตวา อภิสเมตวา อาจิกขติ เทเสติ ปณญาเปติ ปฏุชเปติ วิวรติ วิภขติ อุตตานิกรโรติ สัพเพ สงขารา อนิจจาติ..สัพเพ สงขารา ทุกขาติ ..สัพเพ ธมมา อนตตาทิ. แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย ตลาคตเกิดขึ้นก็ตาม ไม่เกิดขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดาก็คงตั้งอยู่อย่างนั้น ตลาคตรู้ บรรลุธาตุนั้นว่า **สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง** ครั้นรู้ บรรลุแล้วจึงบอก แสดง บัญญัติ กำหนดเปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายว่า **สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง. สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา**”

หากกล่าวถึงสังขารในทัศนะของพระพุทธเจ้าดังกล่าวมา คือ ความทุกข์ ส่วนสังคัมโลก ปัจจุบันกล่าวสังขาร ก็คือ ความขัดแย้ง ซึ่งความขัดแย้งในทัศนะสังคัมปัจจุบันก็ให้คำนิยามที่ต่าง มุมมองกัน เช่น ทพญ. กษิรา เทียนส่องใจ กล่าวว่า ความขัดแย้งนับได้ว่าเป็นสถานการณ์ปกติของการอยู่ร่วมกันในสังคัม ไม่ว่าจะเป็นการคิด การพูด และการกระทำ แต่เมื่อสถานการณ์ความขัดแย้ง เกิดขึ้น และมนุษย์ไม่สามารถที่จะแก้ไขความขัดแย้งที่เกิดขึ้นได้ทันเวลาที่ ความขัดแย้งที่ก่อตัวขึ้น ก็ จะขยายวงกว้างเป็นการทะเลาะวิวาทกันในระดับที่รุนแรงมากยิ่งขึ้น บทสรุปของความขัดแย้งก็จะ กลายเป็นแบ่งฝักแบ่งฝ่ายเป็นหน่วยย่อยของสังคัมที่ไม่ขึ้นตรงต่อกลุ่มใหญ่ทั้งในแง่ของความคิดและ การปฏิบัติ ส่งผลกระทบเสียหายต่อสันติสุขของสังคัม ดังนั้น เมื่อความขัดแย้งเกิดขึ้นจนทำให้ สัมพันธภาพได้ถูกทำลายลงไป การที่บุคคลจะกลับมามีความสัมพันธ์อันดีต่อกันได้อีกครั้งเป็นสิ่งที่ นำพาพิจารณา และมนุษย์มีความสามารถที่จะทำได้ โดยการให้อภัย ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งในการ ที่จะรักษาความสัมพันธ์อันดีต่อกันไว้ และเป็นสิ่งที่จะช่วยฟื้นฟูความสัมพันธ์ที่ได้ถูกทำลายลงไปให้ กลับมามีความสัมพันธ์อันดีต่อกันใหม่ซึ่งในปัจจุบันนักจิตวิทยาและนักวิจัยทางตะวันตกกำลังศึกษา ค้นคว้าหาความสัมพันธ์ของการให้อภัยกับองค์ประกอบต่าง ๆ ในการใช้ชีวิตในสังคัม และพยายาม เสาะแสวงหารูปแบบวิธีการให้อภัยเพื่อที่จะหาวิธีการรักษาสัมพันธภาพที่ดีต่อกันไว้กันอย่างจริงจัง (ทพญ. กษิรา เทียนส่องใจ,2550) ในทัศนะของทพญ. กษิรา เทียนส่องใจ สันติภาพเกิดจาก อภัยทาน อภัยทานเกิดจากความขัดแย้ง ดังนั้น ความขัดแย้งจึงเป็นของคู่กับคนและเป็นสาเหตุให้ เกิดการแสวงหาสันติวิธี เพิ่มศักดิ์ มกรภริรมย์ กล่าวว่า ความขัดแย้ง หมายถึง “การกระทำที่ไม่ลง รอย ขัดขืน หรือต่อต้านกันอันเนื่องมาจากทางความคิด ความเห็น หรือการให้คุณค่า มีความ แตกต่างกันตั้งสองแบบหรือมากกว่าสองแบบขึ้นไป **ความขัดแย้งรวมถึง** ความแตกต่างในตัวเอง ซึ่ง ทำให้รู้สึกไม่สบายใจ หรือเมื่อความเห็นหรือการให้คุณค่าของคุณ ถูกข่มขู่ หรือทำให้เกิดความกลัว ในสิ่งที่ไม่รู้ **ที่มาของความขัดแย้ง** โดยทั่วไปความขัดแย้งมีที่มาจากความแตกต่างทางค่านิยม ข้อมูลข่าวสาร โครงสร้างและแบบแผนความสัมพันธ์ของคนในสังคัม บุคลิกภาพและลักษณะนิสัย ส่วนตัว และผลประโยชน์ ปัจจัยแต่ละตัวจะส่งผลให้เกิดความขัดแย้งและความรุนแรงจากความ ขัดแย้งแตกต่างกันไป (เพิ่มศักดิ์ มกรภริรมย์, 2554)

ความขัดแย้ง นั้นหมายถึงการที่บุคคลทั้งสองฝ่ายไม่ลงรอยกัน จึงพยายามที่จะต้านทาน ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งที่ตนเองมีความคิด หรือการกระทำที่ไม่สอดคล้อง หรือไม่สมนัย กับบุคคล หรือกลุ่มบุคคลอื่นในครอบครัว หรือสังคม “ความขัดแย้ง” ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า “Conflict” ซึ่งมาจากภาษาละตินว่า “Confligere” แปลว่า การต่อสู้ หมายถึง การทำสงคราม การไม่สอดคล้องหรือเข้ากันไม่ได้ ตามแนวคิดทฤษฎีของความขัดแย้งทางตะวันตกว่า เป็นทฤษฎีที่มีรากฐานที่ว่า สังคมคือ ระบบที่มีลักษณะซับซ้อนของความไม่เท่าเทียมกันในด้านต่าง ๆ ซึ่งจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทฤษฎีความขัดแย้งทางสังคมมีแนวคิดว่า สังคมนั้นไม่ได้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่สังคมตั้งอยู่บนฐานของการแบ่งแยก อันเกิดจากความไม่เท่าเทียมกันทางสังคม นักสังคมวิทยากลุ่มความขัดแย้งทางสังคมจึงพยายามค้นหาว่า ปัจจัยต่าง ๆ เช่น ชั้นทางสังคม เชื้อชาติ กลุ่มชน เพศและอายุ มีความเกี่ยวข้องกับความไม่เท่าเทียมของการกระจายทรัพยากรที่มีคุณค่าในสังคม ได้แก่ เงินอำนาจ การศึกษา และเกียรติยศทางสังคมอย่างไร นอกจากนี้ นักวิชาการด้านสังคมวิทยากลุ่มความขัดแย้งทางสังคมจะมองว่า ในสังคมเกิดการแข่งขันกันเพราะในสังคมมีความขัดแย้งกัน อันเนื่องมาจากกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมได้รับผลประโยชน์และผลตอบแทนที่ไม่เท่าเทียมกัน สิ่งตอบแทนและผลประโยชน์ที่คนในสังคมได้รับมีความแตกต่างกันออกไปตามตำแหน่ง และหน้าที่ทางสังคมฉะนั้น สังคมจึงมีความขัดแย้งกันอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้สังคมมีความเคลื่อนไหว และเปลี่ยนแปลงในมิติต่าง ๆ ตามมา (ทพญ. กษิรา เทียนส่องใจ, 2550)

ส่วนในทางพระพุทธศาสนาสาเหตุแห่งความขัดแย้งของสังคมเกิดความไม่สมดุลกัน 3 เรื่อง คือ (1) **สาธารณโภคี** หมายถึง การรู้จักแบ่งปันผลประโยชน์กันด้วยความยุติธรรมช่วยเหลือกัน ไม่เห็นแก่ตัว ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ไม่เอารัดเอาเปรียบผลประโยชน์ของผู้อื่นจนเกิดความเสียหาย และมีความเสมอภาคกันในการบริโภค เอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน (2) **ศีลสามัญญตา** หมายถึง การปฏิบัติตามกฎระเบียบข้อบังคับหรือวินัยต่าง ๆ อย่างเดียวกัน เคารพในสิทธิเสรีภาพของบุคคลไม่ก้าวร้าวหน้าที่กัน ไม่อ้างอำนาจบาตรใหญ่ ไม่ถืออภิสิทธิ์ใด ๆ ทั้งปวง (3) **ทัญญูสามัญญตา** หมายถึง มีความคิดเห็นเป็นอย่างเดียวกันคิดในสิ่งที่ตรงกัน ปรับมุมมองให้ตรงกัน รู้จักแสวงหาจุดร่วมและ สงวนไว้ซึ่งจุดต่างของกันและกัน ไม่ยึดถือความคิดของตนเป็นใหญ่ รู้จักยอมรับฟังความคิดเห็นของคนอื่นอยู่เสมอ ในข้อนี้หมายถึงความเห็นในธรรมด้วย

ดังนั้น สังฆารหรือความขัดแย้งหรือทุกข์จึงมี 2 ประเภท คือ (1) ความขัดแย้งภายในตัวเราเอง (2) ความขัดแย้งภายนอกระหว่างคนกับสังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม แต่ในพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับความขัดแย้งภายในตัวเราเป็นเรื่องสำคัญดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า สังฆารเป็นทุกข์ ดังกล่าวมาแล้ว ส่วนสิ่งที่ตรงกันข้ามกับสังฆารคือวิสังฆาร คือ พระนิพพาน หรือ นิโรธ การเป็นพุทธศาสนิกชน ควรจะรีบศึกษาเรื่องสังฆารและวิสังฆารอย่างเร่งด่วน แม้พระพุทธองค์ขณะก่อนจะปรินิพพานก็เตือนสาวกไว้ว่า “หนุตทานิ ภิกขเว อามนตยามิ โว วยธมมา สงฆารา

อุปมาเทน สมุปาเทล” (ที.มหา. (บาลี) 10/158/128) แปลว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด” (ที.มหา. (ไทย) 10/158/131) ในบทความนี้ผู้เขียนจึงสนใจ เห็นความสำคัญ เรื่องการตีความเรื่องสังขารด้วยภาษาบาลี และขยายความเรื่องสังขาร เพื่อเป็นแนวทางขจัดความขัดแย้งภายในตัวเรา ตลอดถึงสังคม

2. วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาวิเคราะห์การตีความสังขารธรรมด้วยภาษาบาลีและสภาวะธรรมแห่งสังขารธรรม ว่าสังขารธรรมมีกระบวนการขัดแย้งในตนเองและสังคมอย่างไร และเพื่อเสนอพุทธวิธีขจัดความขัดแย้งภายในตนเองและสังคม

3. ขอบเขตของเรื่อง

บทความนี้วิชาการเรื่องนี้ ผู้เขียนใช้กรอบทางภาษาบาลีและสภาวะธรรมมาตีความบทว่าสังขาร แล้วนำพญชณะว่า สังขาร ไปเปรียบเทียบกับ แต่ละสูตร แต่ละบริบท แต่ละคัมภีร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท มีสภาวะธรรมเหมือนกันหรือแตกต่างกันอย่างไร แล้วนำมาวิเคราะห์ร่วมกับประเด็นความขัดแย้งในสังคมและเสนอทางออกตามพุทธวิธี การได้เกิดเป็นมนุษย์เป็นสิ่งที่ยาก เพราะมนุษย์ตามแนวพระพุทธศาสนา ต้องเกิดมาด้วยกุศลมีการให้ทาน ศีล ภาวนา เมื่อเกิดแล้วได้พบพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงเป็นโชคโลกอันดียิ่ง ดังมีพระพุทธดำรัสว่า

กิญเณ มนุสฺสปฏิลาโก กิญจ มจฺจาน ชีวิต

กิญจ สทฺธมฺมสฺสวน กิญจ พุทฺธานมฺอุปโป

การได้เกิดมาเป็นมนุษย์ก็นับว่ายาก

การดำรงชีวิตอยู่ของเหล่าสัตว์ก็นับว่ายาก

การที่จะได้ฟังสัทธรรมก็นับว่ายาก

การที่พระพุทธเจ้าทั้งหลายจะเสด็จอุบัติขึ้นก็ยิ่งยาก (ขุ.ธ.(บาลี)

25/182/90)

การได้เป็นมนุษย์แล้วได้พบพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์นั้นเป็นโชคโลกอย่างยิ่ง เพราะพระองค์ทรงอุบัติมาในโลกเพื่อส่องแสงสว่างแก่ดวงจิต(ปภังโกโร)กับสรรพสัตว์ถึง 10,000 โลกธาตุหรือแสนโกฏิจักรวาล เป้าหมายเพื่อขน รื้อ หมู่สัตว์ออกจากจักรวาลเพื่อพ้นจากจักรวาลสรรพจักรวาลนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นบนโลกนี้สอนสรรพสัตว์อยู่ 2 เรื่อง คือ สังขาร และวิสังขาร สังขาร คือ สิ่งใดก็ตามเป็นที่อยู่ของหมู่มสัตว์และสัตว์ จัดอยู่ในสังขารธรรมด้วย คำว่าสังขาร ตีความด้วยภาษาบาลี

สังขาร คือ รูปนามชั้น 5 เป็นไปในภุมิทั้ง 3 คือ กามภุมิ รูปภุมิ อรูปภุมิ ดังที่พระนวมิลเถระกล่าววว่า “เตภุมิกสังขารา อนิจจา” (อภิ.ฎีกา. 62/156) เมื่อสรรพสิ่งในโลกล้วนแล้วแต่เป็นสังขาร และพระพุทธเจ้าก็สอนให้พิจารณาสังขารจึงพ้นทุกข์ ผู้ต้องการพ้นทุกข์จึงต้องศึกษาตีความสังขารให้ชัดเจน ดังนั้น จึงต้องตีความเรื่องสังขารด้วยการวิเคราะห์ด้วยหลักการแห่งภาษาบาลีดังนี้

สังขารา มีการตีความวิเคราะห์ 2 ประเภท คือ (1) โดยบทพยัญชนะ (2) โดยสภาวะธรรม

ผู้เขียนจึงตีความสังขารตามลำดับดังนี้

1) ตีความโดยบทพยัญชนะ

- สี่ มีความหมายว่า สโมธาน (พุทธปิยมหาเถโร,2526).

แปลว่า รวบรวม

- กร มีความหมายว่า กรณ แปลว่า กระทำ

ประกอบเป็น สักร

- ก อยู่หลังนิคคหิต แปลงนิคคหิต เป็นพยัญชนะที่สุดธาตุ คือ ง

ประกอบเป็น สงกร

- ลง ณ ปัจจัย ลงมาแล้วลบ มีอำนาจทำสระสั้น(อ อิ อุ) ทำให้ยาว (เป็น อา อี อุ)

ประกอบเป็น สงการ

- ลง โย ปฐมวิภัตติ(ประธานของประโยค) ฝ่ายพหูวนะ ลงในความหมายว่า

อันว่า.. ทั้งหลาย เอา อะ ที่ (กะ)ระ กับ โย เป็น อา (อะ+โย = อา)

ประกอบเป็น สงการา แปลว่า อันว่าธรรมทั้งหลายที่ทำงานร่วมกัน

- เพราะลง ณ ปัจจัย อาเทศ (เปลี่ยน) กร เป็น ขร

สำเร็จรูปเป็น สงขารา แปลว่า อันว่าธรรมทั้งหลายที่ทำงานร่วมกัน

2) ตีความโดยสภาวะธรรม

คำว่า สังขารา โดยบาลีว่า สังขาร มีสภาวะธรรมที่แคบไปหากว้างดังนี้

2.1) สังขาร หมายถึง เจตนา ในปัจจุสมุปบาท ในพระบาลีว่า สงขารา ปจจยา วิญญาณั พระบาลีว่า สังขาร ในที่นี้หมายถึงเจตนาในขณะที่กระทำบุญทำบาปในสังขาร 3 ได้แก่ (1)บุญญาภิสังขาร เจตนาตบแต่งในการทำบุญที่เกี่ยวข้องด้วยรูปคือในกามภุมิและรูปภุมิ (2)อบุญญาภิสังขาร หมายถึง เจตนาที่ตบแต่งในการทำบาปใน 30 ภุมิ (เว้นอสังขยัตตภุมิ) (3) อนัญญาภิสังขาร หมายถึง เจตนาที่ตบแต่งในการทำกุศลรูปมาณที่ไม่หวั่นไหว

2.2) สังขาร หมายถึง สังขารชั้น 5 ในพระบาลีว่า สงขารกฺขนโธ หมายถึง เจตสิก 50 (เว้นเวทนา และสัญญา) ที่มีหน้าที่ปรุงแต่งจิตให้คิดกุศลและอกุศล

2.3) สังขาร หมายถึง รูปนาม ชั้น 5 (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ทั้งหมด ในพระบาลีว่า

เพราะการเกิดบ่อย ๆ เป็นทุกข์ นายช่างเอ๋ย เราพบท่านแล้ว
ท่านจะสร้างเรือนไม่ได้อีก ซีโครงทุกซี่ของท่าน เราหักแล้ว
ยอดเรือนเราก็รื้อแล้วจิตของเราถึงธรรมปราศจากเครื่องปรุงแต่งแล้ว
เราได้บรรลุธรรมเป็นที่สิ้นตัณหาแล้ว (ขุ.ธ. (ไทย) 25/153-154/44)

ดังนั้น การศึกษาเรียนรู้เรื่องสังขาร คือ การศึกษาพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้และสอนให้แก่เวไนยสัตว์ เมื่อศึกษาเรียนรู้ด้วยวิปัสสนาปัญญาแล้ว ย่อมเข้าถึงพระไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ย่อมดับทุกข์คือความขัดแย้งได้อย่างยั่งยืน อันเป็นอัตลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนา

อย่างไรก็ตามพระบาลีว่า สังขาร ไม่ว่าจะเป็นอย่างสังขาร สังขารชั้น 5 ย่อมรวมลงในสังขารธรรมทั้งสิ้น และสังขารธรรมเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นทุกข์ ดังพระบาลีว่า สัพเพ สงขารา ทุกขาติ นั่นก็หมายความว่า สังขาร คือ รูปนาม หรือกายใจ หรือชั้น 5 ไม่ว่าจะเกิดอยู่ในภพภูมิไหนก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นอย่างมนุษย์ เทวดา พรหมล้วนแล้วแต่เป็นทุกข์ทั้งสิ้น ดังพระบาลีว่า ชาตปิ ทุกขา แปลว่าการเกิดในภพล้วนแล้วแต่เป็นทุกข์ทั้งสิ้น พระพุทธองค์จึงเห็นโทษในสังขารและได้แสดงวิธีการดับสังขารด้วยทำลาย

“อิทมปิ โข ฐาน ทุทสย ยทิต สัพพสงขารสมโณ สัพพูปธิปฏินิสสคโค ตณทกขโย วิราโค นิโรธो นิพพาน” (ที.มหา.(บาลี) 10/ 64/30) แปลว่า “แม้ฐานะอันนี้ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ยากนัก กล่าวคือ ความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสลัดอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา วิราคะ นิโรธนิพพาน”

อนิจจา วต สงขารา อุปาทายธมมิโน
อุปปชชิตวา นิรุชฌนติ เตส วูปสโม สุโข

พระบาลีว่า อนิจจา วต สงขารา อุปาทายธมมิโน อุปปชชิตวา นิรุชฌนติ สงขารา เป็น รูปนาม (ตั้งแต่อวิชชา จนถึง โสกะ ปริทเวระ ทุกข์ โทมนัส อุปาสะ) หรือ ชั้น 5 จัดเป็นทุกข์ สัจจะและสมุทัยสัจจะ ได้แก่ อวิชชาและตัณหา ที่เกิด และดับ เป็นวงจรแห่งปฏิจจสมุปปาท คือ ปฏิจจสมุปปาทวงจรหนึ่งดับไป เป็นปัจจัยแก่วงจรปฏิจจสมุปปาทวงจรใหม่เกิด(อุปาทา/อุปปชชิตวา) และดับ (วย/นิรุชฌนติ)อย่างนี้ เป็นเรื่องปกติธรรมดา(ธมมิโน) ลักษณะการเกิดและดับอย่างนี้คือ มีแล้วกลับไม่มี พระพุทธองค์ ตรัสสภาวะอย่างนี้ว่า อนิจจา แปลว่าเปลี่ยนแปลงไป มา ไป มา เป็นองค์แห่งปฏิจจสมุปปาททั้งหมดนั้น(สังขารา) อวิชชาและตัณหา จัดเป็นสมุทัยสัจจะ ที่เหลือเป็นทุกข์สัจจะ ทั้งสิ้น

พระบาลีว่า เตส วุปสโม สุโข

วุปสโม คือ **มรรค** (วิ + อุปสม) คือ กระบวนการแห่งอริยมรรค มีองค์ 8 อันมีปัญญา
รู้แจ้ง เห็นจริงในทุกขสัจจะ(ความขัดแย้ง) และสมุทัยสัจจะเป็นหัวหน้า(เหตุแห่งความขัดแย้ง) หรือ
เป็นต่อแห่งวิภูฏะ(สี่สวัฏฏัง)

สุโข คือ **นิโรธ** ความสุข อิสราภาพจากรูปนาม หรืออุปาทานขันธ จิตเป็นไท ไม่มีความ
ขัดแย้ง ย่อมเกิดขึ้น

สพเพ สงฆาร่า อนิจจาติ ยथा ปญญา ย ปสฺสตี

อล นิพพินทตี ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา ฯ

สพเพ สงฆาร่า ทุกฺชาติ ยथा ปญญา ย ปสฺสตี

อล นิพพินทตี ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา ฯ

สพเพ ชมฺมา อนตฺตาติ ยथा ปญญา ย ปสฺสตี

อล นิพพินทตี ทุกฺเข เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา (ขุ.ธ. (บาลี) 25/227/)

พระบาลีว่า สพเพ สงฆาร่า อนิจจาติ สพเพ สงฆาร่า ทุกฺชาติ สพเพ ชมฺมา อนต
ตาติ

สงฆาร่า เป็น รูปขันธ นามขันธ (ตั้งแต่อวิชชา จนถึง โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส
อุปาสะ) หรือ ขันธ 5 จัดเป็น**ทุกขสัจจะ(ความขัดแย้ง)และสมุทัยสัจจะ(เหตุแห่งความ
ขัดแย้ง)** ได้แก่ อวิชชาและตัณหา

อนัตตา ได้แก่ สังขาร คือรูปขันธ นามขันธทั้งหมด แต่เพิ่ม นิพพาน ด้วย มีสภาพ
เป็นอนัตตา

พระบาลีว่า ยथा ปญญา ย ปสฺสตี และ เอส มคฺโค วิสุทฺธิยา จัดเป็นปัญญาเป็น
มรรคสัจจะ

พระบาลีว่า อล นิพพินทตี ทุกฺเข การดับวงจรแห่งปฏิจจสมุปบาท สายดับ หรือ นิ
โรวาระ จัดเป็นนิโรธสัจจะ

ดังนั้น สังฆารธรรม จึงเป็นทั้งวงจรแห่งทุกข์และเหตุแห่งทุกข์ได้แก่ อวิชชา ตัณหา
สังขาร รวมเป็นวงจรแห่งทุกข์ได้แก่ปฏิจจสมุปบาท พระพุทธองค์ตรัสว่า “อติ โข ปเนต อานนท
เวทน ปฏิจฺจ ตณฺหา ตณฺห ปฏิจฺจ ปรีเยสนา ปรีเยสน ปฏิจฺจ ลาโภ ลาภ ปฏิจฺจ วินิจฺฉโย วิ
นิฉฺฉย ปฏิจฺจ ฉนฺทราโค ฉนฺทราค ปฏิจฺจ อชฺโฌसान อชฺโฌसान ปฏิจฺจ ปรีคคฺโท ปรีคคห
ปฏิจฺจ มจฺฉริย มจฺฉริย ปฏิจฺจ อารกฺโข อารกฺข ปฏิจฺจ อารกฺขาธิกรณ ทณฺทาทานสฺตถาทานกล
หวิคคหวิวาทตฺวตฺวเปสฺสณฺณมฺสาวาทา อเนก ปาปกา อุกฺสลา ชมฺมา สมฺภวนตีติ” (ที.ม. (บาลี) 10
/103/54) แปลว่า “อานนท ก็ด้วยประการดังนี้แล คำนี้ คือ เพราะอาศัยเวทนาจึงเกิดตัณหา เพราะ

อาศัยตัณหาจึงเกิดการแสวงหา เพราะอาศัยการแสวงหา จึงเกิดลาภ[การได้] เพราะอาศัยการได้มา จึงเกิดการฝึใจ (ยึดมั่นไม่ปล่อยวาง) เพราะอาศัยการฝึใจจึงเกิดการรักใคร่พึงพอใจ เพราะอาศัยการรักใคร่พึงพอใจจึงเกิดการพะวง เพราะอาศัยการพะวง จึงเกิดความยึดถือ เพราะอาศัยความยึดถือ จึงเกิดความตระหนี่ เพราะอาศัยความตระหนี่จึงเกิดการรักษาป้องกัน เพราะอาศัยการรักษาป้องกัน จึงเกิดเรื่องในการป้องกันขึ้น อกุศลธรรมอันชั่วช้าลามกมิใช่น้อย คือการถือไม้ ถือนีติ การทะเลาะ การแก่งแย่ง การวิวาท การกล่าววา มึง มึง การพูดคำส่อเสียด และการพูดเท็จจึงเกิดขึ้น” กระบวนการนี้เป็นกระบวนการปฏิบัติสมุปปาตเชิงสังคม ที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของมนุษย์ที่ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้นจนแสดงผลออกมาเชิงพฤติกรรมทางกาย วาจา กระทบกับสังคม องค์กร สิ่งแวดล้อม เกิดขึ้นกับทุกสังคม ไม่ว่าจะเป็นสังคมนักธุรกิจ นักการเมือง ข้าราชการ สงคราม ระหว่างชาติต่าง ๆ การแตกแยกของศาสนา แม้แต่วงการพระสงฆ์ที่ต้องการแสวงหายศ ฐานันดรต่าง ๆ กระบวนการแห่งปฏิบัติสมุปปาตทางสังคม ย่อมเกิดขึ้นอย่างเป็นระบบและสมบูรณ์เต็มที่ กระบวนการทั้งหมดนี้ หากเกิดขึ้นกับบุคคลใด สังคมใด นับว่าขัดแย้งกับอุดมการณ์เป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา ทั้งหมดนี้ เมื่อเกิดขึ้น พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นหนทางแห่งการเสื่อมโทรมแก่ตนเองและสังคม ในทางตรงกันข้ามพระองค์ทรงตรัสให้ภิกษุ และชนทุกชั้นวรรณะ ทุกชาติ ศาสนา ว่า หนทางแห่งสันติสุขนั้น ไม่ใช่ได้มาด้วยการแสวงหาด้วยการขัดแย้ง แต่ทรงตรัสสอนให้ขจัดความขัดแย้งตามแนวพุทธดังนี้

สพฺพปาปสฺส อกรรมํ กุสลสฺสุปฺสมปทา

สจฺจิตตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธานสาสนํ

การไม่ทำบาปทุกประการ การทำกุศลให้ถึงพร้อม(ตลอดเวลา)

การทำจิตของตนให้ผ่องใส(วิปัสสนา)นี้เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ฯ

ขณฺตี ปรมํ ตโป ตีติกฺขา

นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺตี พุทฺธา

น หิ ปพฺพชฺชิตํ ปรุสฺสชาติ

สมฺโม โหติ ปรี วิเทรยฺยนฺโต.

ขันติคือความอดทน เป็นเครื่องเผือกเลิศอย่างดียิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายตรัสว่า พระนิพพานเป็นธรรมอันสูงสุด ผู้ทำร้ายผู้อื่น ผู้เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ชื่อว่าเป็นบรรพชิต [ผู้ละเว้นความชั่ว]ไม่ชื่อว่าเป็นสมณะเลย [ผู้สงบ] ฯ

อนุปฺวาโท อนุปฺขาทอ ปาติโมกฺเข จ สํวโร

มตฺตถญฺจ จ ภาตฺตสมฺมึ ปนฺตถญฺจ สยาสนํ

อธิจิตเต จ อายโโค เอตพุทธานสาสนี

(ที.ม. (บาลี) 10/90/43) .

การไม่กล่าวร้าย การไม่ทำร้าย [ผู้อื่น] ความสำรวม

ในพระปาติโมกข์[ศีล]ความเป็นผู้รู้ประมาณในการกิน

การนอนที่นึ่งอันสงัด และการประกอบความเพียรในจิต

ทั้งหมดนี้ เป็นคำสั่งสอน ของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ (ที.ม. (บาลี) 10/90/51)

สรุปรวมพุทธวิธีขจัดความขัดแย้งสังฆารธรรมภายในตนเองด้วย 4 วิธี ดังนี้ (1) สพุพ ปาปสส อกรรม การไม่ทำบาปทั้งปวง (2) กุสลสุสอุปสมปทา การทำความดีตลอดเวลา (3) สจิตตปริโยทปนํ การทำจิตให้ผ่องใสจากกิเลส (4) อธิจิตเต อายโโค ความเพียรทางจิต(ต้นในการที่จะละชั่ว)ตลอดเวลา พุทธวิธีขจัดความขัดแย้งสังฆารธรรมของสังคมด้วยวิธีการ 8 ดังนี้ (1) ขนฺตี ความอดทน (2) ตีติกขา ความอดกลั้น (3) บรํ วิหะเรนโนโต การไม่เบียดเบียนผู้อื่น (4) ออนุปวาโท การไม่กล่าวร้ายใส่ความผู้อื่น (5) ออนุปฆาโต การไม่ทำร้ายผู้อื่นทางกาย (6) สํวโร การมีสติสำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ (7) มตตถนญฺตา ภาตตสมฺมึ การรู้จักประมาณในการบริโภค (8) ปนฺตถนฺจ สยาสนํ ความพอเพียงในที่อยู่อาศัย(ที่ตนมีอยู่) รวมสันติวิธีเพื่อขจัดความขัดแย้งในสังฆารธรรมทั้งหมด 12 วิธี ประกอบด้วยภายใน 4 ภายนอก 8

4. สรุป

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้และสอน 2 เรื่อง คือ สังฆารและวิสังฆาร สิ่งใดก็แล้วแต่ที่มีอยู่ในโลกเรียกว่า สังฆาร เมื่อมีสังฆาร ย่อมตกอยู่ในสภาพแห่งความทุกข์ ดังพุทธวจนะว่า สพุเพ สงฺขารา ทกฺขา สังฆาร ทุกฺขภาษาปัจจุบัณฺว่า ความขัดแย้ง ตีความด้วยภาษาบาลีว่า สังฆาร ประกอบด้วย สํ เป็นอุปสรรค บทหน้า ลงในความหมายว่า ร่วมกัน + กร ธาตุ ในความกระทำ เปลี่ยน กร เป็น ขระ + ณ ปัจจัย ลงมาแล้วลบทิ้งและมีอำนาจทำให้ขะสระสั้นให้ยาว คือ ทำ ขร เป็น ขาร สำเร็จรูปเป็น สังฆาร แปลว่า ธรรมชาติที่ทำงานร่วมกัน โดสภาวะธรรม หมายถึง รูปนามขันธ์ 5 (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ที่ทำงานร่วมกัน เมื่อทำงานร่วมกันจึงนำไปสู่ความขัดแย้งในตัว รวมเรียกว่าสังฆารทุกข์ ที่สุดนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างคนกับคนและคนกับสังคม พระพุทธองค์จึงตรัสวิธีในการขจัดความขัดแย้งด้วยปัญญา และหลักธรรมในโอวาทปาฏิโมกข์ รวมพุทธวิธีเพื่อขจัดความขัดแย้งในสังฆารธรรมทั้งหมด 12 ประกอบด้วยภายใน 4 ได้แก่ พุทธวิธีขจัดความขัดแย้งสังฆารธรรมภายในตนเองด้วย 4 วิธี ดังนี้ (1) สพุพปาปสส อกรรม การไม่ทำบาปทั้งปวง (2) กุสลสุสอุปสมปทา การทำความดีตลอดเวลา (3) สจิตตปริโยทปนํ การทำจิตให้ผ่องใสจากกิเลส (4) อธิจิตเต อายโโค ความเพียรทางจิต(ต้นในการที่จะละชั่ว)ตลอดเวลา พุทธวิธีขจัดความขัดแย้งสังฆารธรรมของสังคมด้วยวิธีการ 8 ดังนี้ (1) ขนฺตี ความอดทน (2) ตีติกขา ความอดกลั้น

(3) ปรี วิเทศยนโต การไม่เบียนเบียนผู้อื่น (4) อนุปวาโท การไม่กล่าวร้ายใส่ความผู้อื่น (5) อนุปชาโต การไม่ทำร้ายผู้อื่นทางกาย (6) สัวัโร การมีสติสำรวมตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ (7) มตตญญตาทตตสมี การรู้จักประมาณในการบริโภค (8) ปนตญจ สยาสน์ ความพอเพียงในที่อยู่อาศัย(ที่ตนมีอยู่) รวมสันติวิธีเพื่อขจัดความขัดแย้งในสังฆารธรรมทั้งหมด 12 วิธี ประกอบด้วยภายใน 4 ภายนอก 8 การขจัดความขัดแย้งได้อย่างถาวรพระพุทธองค์ตรัสว่า วิสังฆาร

บรรณานุกรม

กษิรา เทียนส่องใจ. (2552). “การศึกษาวิเคราะห์ห่อภัยทานเพื่อจัดการความขัดแย้งในสังคมไทยปัจจุบัน”. *วิทยานิพนธ์ พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2550.

พระพุทธรัชิตเถระ. *ชีนาสังการ*. พระคันธสาราภิวังศ์แปลและอธิบาย. กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์.

พระโมคคัลลานเถระ พระสุภูติเถระ. *อภิธานปฐพีปิกาและอภิธานปฐพีปิกาสูจิ*. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พุทธปิยมหาเถโร. (2526). *ปทฺรปฐิทธิ*. กรุงเทพมหานคร: เฉลิมชาญการพิมพ์.

เพิ่มศักดิ์ มกราริรมย์. (2554). *ทฤษฎีสันติภาพ ความขัดแย้ง และความรุนแรง*. ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี. นครปฐม: มหาวิทยาลัยมหิตล,

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535) *พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎกั 2550*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

สมมงคลสามิเถโร. (2542). *อภิธมมตถวิภาวินีฎีกา*. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

230

ปีที่ 6 ฉบับที่ 2 (ฉบับพิเศษ) เมษายน-มิถุนายน 2560

